

بررسیهای تاریخی در حوزه اسلام و تشیع

(مجموعه نود مقاله و یادداشت)

نویسنده

حسن انصاری

www.ketab.ir

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

تهران - ۱۳۹۰

سرشناسه: انصاری قمی، حسن، ۱۳۴۹ -

عنوان و نام پدیدآور: بررسیهای تاریخی در حوزه اسلام و تشیع / حسن انصاری.
مشخصات نشر: تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۱۰۸۶ص.

فروست: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، مجموعه نود مقاله و یادداشت؛ ۲۹۲.

شابک: 978-600-220-102-7

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

موضوع: شیعه -- مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: اسلام -- مقاله‌ها و خطابه‌ها

شناسه افزوده: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ ب ۸ الف / ۱۰ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۲۶۷۰۷۹۳

بررسیهای تاریخی در حوزه اسلام و تشیع
(مجموعه نود مقاله و یادداشت)

نویسنده: حسن انصاری

صفحه آرا: محمود غانی

شماره انتشار: ۲۹۲

ناظر فنی: نیکی ابویی زاده

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۰۰۰

بها: ۳۰۰۰۰۰۰ ریال

شابک: 978-600-220-102-7

تمامی حقوق چاپ و نشر این اثر در انحصار کتابخانه،

موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی است

انتشارات و توزیع

مرکز پژوهش کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی،

خیابان انقلاب، مابین خیابان ابوریحان و دانشگاه، ساختمان

فروردین، طبقه ۷، واحد ۲۷ و ۲۸؛ تلفن: ۶۶۹۶۴۱۲۱

نشانی سایت اینترنتی: www.ical.ir

نشانی پست الکترونیکی: Pajoooheshlib@yahoo.com

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

شناخت تشیع در سالهای پس از انقلاب، یکی از زمینه‌های جدی پژوهشی است که توسط بسیاری از محققان و مراکز علمی دنبال شده است. افزون بر دایرةالمعارف تشیع، دایرةالمعارف بزرگ اسلامی و همین طور دانشنامه جهان اسلام که نسبت به مداخلهای شیعی حساسیت نشان داده و تکراری و پرتی در این زمینه داشتند، کتابهای مستقل فراوانی نیز در این حوزه نوشته شده است. این فعالیت‌ها غالباً یک دهه پس از انقلاب آغاز گردید. پیش از آن، آثاری که نوشته می‌شد، یا در ادامه سنت دفاع از تشیع در حوزه‌های علمی قدیم بود، یا آثار عموم فهم بود که توسط شماری از نویسندگان عمومی به رشته تحریر در می‌آمد. در مراکز شرق‌شناسی نیز سهم بسیار اندکی به شیعه داده می‌شد. فعالیت‌های علمی درباره تشیع پس از انقلاب اسلامی و بخصوص یک دهه پس از آن که مذهب تشیع به صورت جدی در سطح دنیا مطرح گردید، رو به گسترش گذاشت. در ایران، نویسندگانی تربیت شدند که با استفاده از روشهای جدید پژوهشی و تأملی در متون کهن، توانستند آثار تازه‌ای را در قالب مقاله، مداخل دایرةالمعارفی یا حتی کتاب فراهم کنند. نویسنده این سطور خود از نخستین کسانی بود که در این زمینه قلم زد و کتاب تاریخ تشیع در ایران تا قرن هفتم هجری را به سال ۱۳۶۸ نوشت. از آن زمان به این طرف، کارهای علمی در این حوزه، بسیار جدی‌تر شده و مجهولات زیادی مورد بررسی قرار گرفته و بسیاری از آنها در شمار معلومات درآمده

است. دوست عزیز ما جناب آقای انصاری، یکی از جوانانی بود که در این حوزه بالید و عمده فعالیت خود را در *دایرةالمعارف بزرگ اسلامی* صرف پژوهش در حوزه شیعه‌شناسی کرد. در سالهای اخیر نیز این تحقیقات را ادامه داده و مقالات فراوانی در این زمینه نوشته و در برخی از سایت‌ها منتشر کرد. امید است که همچنان در این حوزه به فعالیت خود ادامه دهد. اخیراً به درخواست بنده، ایشان این مقالات کوتاه و بلند را در یک مجموعه فراهم آوردند که همین کتاب حاضر است، مقالاتی که هر کدام می‌تواند گوشه‌ای از تاریخ و فرهنگ شیعه را آشکار کند.

رسول جعفریان
ریاست کتابخانه، موزه و مرکز اسناد
مجلس شورای اسلامی

فهرست مطالب

۱۱	 پیشگفتار
۱	 ۱. آداب الملوك ثعلبی، سیاستنامه‌ای بسیار مهم و منبعی جدید برای تاریخ اسماعیلیان خراسان
۱۵	 ۲. جور الترك ولا عدل العرب بررسی رساله‌ای سیاسی و انتقادی در فضائل مالیک ترک تبار مصر از سده ۹ ق/۱۵ م
۲۳	 ۳. سانسور کتاب در سده‌های میانه اسلامی: نمونه ابن عقیل حنبلی
۳۵	 ۴. یک دانشمند و ادیب امامی مذهب فراموش شده: نمونه‌ای از "انسان گرایی ادبی" در تشیع
۵۹	 ۵. مقدمه الکافی: کوششی برای شناخت عقاید کلیبی
۹۳	 ۶. راه "نجات" از "فتنه" و "اختلاف": سندی مهم درباره عقاید گروهی از شیعیان کوفه در اواخر سده دوم قمری
۱۰۳	 ۷. انواع مجالس اهل علم و "مجلس النظر"
۱۱۵	 ۸. محمود پسرخانی و زیدیه
۱۳۱	 ۹. تفسیر پدیده وحی از معتزلیان تا روشنفکری دینی معاصر: نظریه اشعریان
۱۳۵	 ۱۰. متکلمی تأثیرگذار که حتی هویتش دقیقاً روشن نیست
۱۵۳	 ۱۱. شریف مرتضی و ابن سینا
۱۵۷	 ۱۲. ابوبکر باقلانی و معاصرانش: جدل شیعی / سنی و کتاب تازه‌ای درباره امامت
۱۶۱	 ۱۳. جریان سوم: بازگشت به اصول (گرایش زیدی در عقاید کلامی در میان دو نظام فکری معتزلی و مطرفی)
۱۷۹	 ۱۴. تاریخچه مناسبات اعتقادی و کلامی زیدیان و معتزلیان
۱۹۵	 ۱۵. کتابی درباره مناظرات قرآنی
۲۱۳	 ۱۶. نکته‌ای درباره مذهب فردوسی
۲۱۷	 ۱۷. کتابی کلامی برای خواجه نظام الملک: تألیفی از نواده ابن فورک در علم کلام
۲۲۷	

۱۸. غزالی، به عنوان دانشمندی زیدی مذهب و مکتوبی تازه از او، کتاب سرّ العالمین و کشف ما فی الدارین و افسانه ملاقاتش با سید مرتضی ۲۳۳
۱۹. مکتوبی از غزالی ۲۴۱
۲۰. کتاب الشجره ابوتام نیشابوری و مقالات ابو زید بلخی ۲۴۷
۲۱. طبری به عنوان یک متکلم: معرفی ملل و نحل محمد بن جریر طبری ۲۶۱
۲۲. رشیدالدین فضل‌الله و یکی از با شکوه‌ترین نسخه‌های خطی اسلامی ۲۷۱
۲۳. صوفی، خواجگار و کتاب ابن سیرین ۲۸۱
۲۴. سیر مهاجرت یک نسخه: معرفی نسخه‌ای از ضیاءالحلوم ۲۸۵
۲۵. مناقضای درباره یکی از کتابهای منسوب به قاضی عبدالجبار ۲۹۳
۲۶. تحقیقی درباره یک نسخه خطی مجهول الهوية در موضوع کلام معتزلی: کتاب مبادی الأدلة یا کتاب المدخل؟ ۳۰۱
۲۷. کتاب التأثير والازر حاکم جشمی و اهمیت آن در تاریخ علم کلام معتزلی ۳۱۳
۲۸. هویت نویسنده کتاب یوانیت العلوم ودراری النجوم ۳۲۹
۲۹. کرامیه و کتابی جدید از ابن فورک اشعری ۳۳۳
۳۰. تفسیر کتاب الله؛ متنی از کلامین دوران نیمه سده هفتم یا اواخر سده هشتم؟ ۳۳۹
۳۱. ضیاء الدین مکی و کتاب الکفایة ۳۵۷
۳۲. میراث زیدیان ایران (۱): کتابی کلاسی از ابو مضر الشریحی ۳۶۱
۳۳. از میراث زیدیان ایران (۲): نسخه‌ای شامل دو کتاب نحوی متعلق به یک کتابخانه زیدی شمال ایران ۳۷۳
۳۴. کتابی جدید از میراث مکتب ری ۳۸۱
۳۵. ردیه نویسی بر ابن تیمیه در مکه سده هشتم قمری ۴۰۳
۳۶. معرفی نسخه‌ای با تاریخ ۴۲۱ ق از یک کتاب فقهی و خلافتی از قاضی القضاة دولت محمود غزنوی ۴۱۵
۳۷. معرفی یکی از کهنترین اسناد درباره امامت از یک نویسنده محتملاً اسماعیلی مذهب ۴۲۱
۳۸. نسخه خطی شرح شهاب الأخبار علی بن زید ابن فندق بیهقی ۴۴۱
۳۹. گزارش حمید الدین کرمانی از اندیشه ابوالقاسم کوفی ۴۴۷
۴۰. معرفی چند مشیخه نصیری ۴۵۵
۴۱. دشواره کتاب الشجرة المباركة منسوب به فخر رازی: بررسی احتمالات گوناگون ۴۶۳
۴۲. از تنزیه الانبیای شریف مرتضی تا تنزیه الانبیای حاکم جشمی ۴۷۷
۴۳. تبیینی پیش از تبیان: تفسیری شیعی و ناشناخته از یک دانشمند اهل طوس ۴۸۳
۴۴. کتاب المعیار والموازنة از کیست؟ ۴۹۳

۴۵. حاکم جشمی و کتاب السفینة الجامعة: معرفی دوره کامل یک دائرة المعارف از خراسان سده
پنجم قمری در تاریخ، تصوف و حدیث ۵۰۷
۴۶. تفسیر امام صادق به روایت امام هادی (ع) در سنت صوفیان و تفسیر نعمانی ۵۲۳
۴۷. تازه‌هایی درباره روایت نهج البلاغة در میان مذاهب مختلف ۵۳۱
۴۸. شاعران شیعی در سده هفتم قمری ۵۴۹
۴۹. کتابی از حاکم جشمی به زبان فارسی و ترجمه عربی آن ۵۵۳
۵۰. نسخه‌ای بسیار کهن از امالی قاضی عبدالجبار معتزلی ۵۶۵
۵۱. ملل و نحل فخر رازی ۵۷۹
۵۲. یادداشتی کوتاه پیرامون کتابی کهن از شمال ایران درباره فقه ناصر اطروش ۵۸۳
۵۳. ردیدای بر ابوبکر ابن العربی، از یک دانشمند زیدی ۵۹۷
۵۴. مکاتب معتزلی یحسینی و ابوالحسن بصری در یمن و معرفی کتابی در کلام معتزلی / زیدی ۶۰۵
۵۵. نقد کتاب المسترشد طبری از سوی ابوالقاسم البستی ۶۱۳
۵۶. یک دانشمند امامی ناشناخته از بیق سده ششم قمری و معرفی آثاری از او ۶۱۹
۵۷. کتابی تازه یاب از ابن المصنفی ۶۲۹
۵۸. پیدا شدن اعتقادات امامی از حدود سال ۴۹۰ قمری ۶۴۳
۵۹. مونس الحزین شیخ صدوق و بحثی درباره میزان اصالت حکایت مسجد جمکران ۶۴۷
۶۰. روایتی جدید و منتشر نشده از تاریخ الأئمة و سهم حسین بن حمدان الخصیبی ۶۵۵
۶۱. بحثی درباره دعای ندبه ۶۶۷
۶۲. درباره اصالت زیارت عاشوراء ۶۷۵
۶۳. نوادر المعجزات؛ کتابی غیر اصیل ۶۸۱
۶۴. نسخه کتاب المعیار والموازنة فضل بن شاذان نیشابوری ۶۸۵
۶۵. از میراث غلات: کتاب طب الأئمة منسوب به پسران بسطام ۶۹۳
۶۶. نمونه‌ای از دفاتر محدثان: کتاب الاختصاص منسوب به شیخ مفید ۷۰۵
۶۷. تاریخ الأئمة سعد اشعری و کتاب الضیاء او ۷۱۹
۶۸. هویت واقعی کتاب اثبات الرجعة منسوب به فضل بن شاذان ۷۲۵
۶۹. تعلیق شرح جمل العلم کراچکی ۷۳۳
۷۰. کتاب المناقب؛ کتابی غیر اصیل ۷۳۷
۷۱. چند کتاب با عنوان الکرم والقر ۷۴۷
۷۲. مناظره‌ای منسوب به هشام بن الحکم ۷۵۳
۷۳. بررسی متن روایت مناظره شیخ صدوق در مجلس رکن الدوله بویه ۷۵۷
۷۴. نکته‌ای درباره کتاب التحصین ابن طاووس و منبع ناشناخته آن ۷۶۱
۷۵. آثار مفقود شیخ صدوق، چرا و چگونه؟ ۷۶۷

۷۶. نسخه کتاب الفاضل ابن رستم طبری ۷۷۲
۷۷. مصباح العرفان ومفتاح البیان علی بن سلیمان البحرانی و دیگر آثار او ۷۷۹
۷۸. چند کتاب کلامی تقدیمی به یک امیر فاضل شیعی ۷۸۷
۷۹. کتاب الیاقوت ابن نوبخت و زمان تألیف آن ۷۹۷
۸۰. سید اشرف واعظ؛ دانشمند امامی گمنام در سده ششم قمری ۸۰۵
۸۱. نسندی از جامعه علمی ری در سده پنجم قمری ۸۱۳
۸۲. سرگذشت شاگرد ناشناخته شیخ صدوق و متن دفتر حدیثی او ۸۱۹
۸۳. نکته‌های درباره یکی از استادان ناشناخته شیخ طوسی در نیشابور ۸۴۱
۸۴. انوار العقول و نویسنده آن ۸۴۷
۸۵. معرفی نسخه شماره ۹۱ مجموعه گلزار کتابخانه دولتی برلین ۸۶۵
۸۶. معمای چند کتاب: از کتاب الأوصیای شلمغانی تا اثبات الوصیه مسعودی (همراه با بررسی یکی از منابع دو کتاب الهدایه الکبری و دلائل الامامة) ۸۷۵
۸۷. ادبیات حدیثی امامیه پس از کتاب الکافی ۹۱۹
۸۸. دفاتر حدیث در محک نقد ۹۳۳
۸۹. میراث غلات: از ابوالقاسم کوفی تا نویسنده عیون المعجزات (و چند نکته درباره اربعین ابن ابی الفوارس، الفضائل شاذان و کتاب الروضة فی الفضائل) ۹۴۱
۹۰. امالی شریف مرتضی و نسخه‌های تازه از آن ۹۷۹
- نمایه ۹۸۵
- نامها ۹۸۷
- کتابها ۱۰۳۱
- نشریات ۱۰۵۳
- مکانها ۱۰۵۵
- کتابخانه‌ها ۱۰۶۱
- انتشارات ۱۰۶۳
- فرقه‌ها، خاندانها و مکاتب ۱۰۶۵
- فهرست گزیده منابع عربی و فارسی ۱۰۷۳

پیشگفتار

مجموعه حاضر مشتمل است بر نود مقاله و یادداشت نویسنده این سطور که با چند استثناء همگی آنها تنها پیش از این در سایت حلقه کاتبان و در مجموعه بررسیهای تاریخی این سایت منتشر شده است. برخی از این مقالات و یادداشتها صرفاً در چارچوب مطالعات و تحقیقات در دست انجام صورت گرفته بود و قصد نویسنده این بوده که قسمتهایی از این پژوهشها را پیشتر از آنکه صورت نهایی به خود بگیرد در دسترس خوانندگان قرار دهد تا بتواند هم از قضاوتها و پیشنهادات احتمالی بهره گیرد و هم اینکه اگر در کتابهای در دست تألیف نیاز به گزیده گویی باشد، تفصیل مطالب را به همین مقالات و یادداشتها ارجاع دهد. بخشی از این مقالات و یادداشتها در چارچوب مطالعات زیدی شناسی نویسنده این سطور است که به ویژه مرتبط است با چند کتاب در دست تألیف و از آن جمله کتاب روابط فرهنگی میان زیدیه ایران و یمن و نیز کتاب مناسبات اعتقادی و فرهنگی میان زیدیه و امامیه.

بخشی دیگر مربوط است به مطالعه در حوزه معتزله که البته با مطالعات زیدی پیوندی عمیق دارد و به مناسبت پروژه‌ای است که همینک در چارچوب کاری دانشگاهی در زمینه تاریخ و عقاید معتزله و شناسایی و تصحیح متون معتزلی در دست دارم. قسمتی هم مطالعاتی است در حوزه تشیع امامی که بیشتر به بهانه رساله

دکتری خود که در زمینه امامت و غیبت نگاشته و دفاع شده بر قلم رفته است و آنچه را که مناسب درج در آن رساله در شکل تفصیلی ندیده بودم بر صفحه مجازی قرار داده‌ام. تعدادی هم مقالات و یادداشت‌هایی است با ماهیت کتابشناسی و یا نسخه‌پژوهی و یا در چارچوب مطالعات دیگر نویسنده این سطور درباره فرق و مذاهب مختلف اسلامی.

آنچه در این دفتر انتخاب شده البته گزیده‌ای است از مقالات سایت "بررسی‌های تاریخی" نویسنده امید می‌برد که ما بقی این مقالات و یادداشت‌ها را در دفتر بعدی عرضه کند. آنچه در اینجا انتخاب شده عمدتاً مواردی است که نسبتاً در قیاس با مقالات دیگر کامل‌تر به نظر می‌رسد و چندان نیازمند به بازبینی نبوده است؛ با این وصف نویسنده ناچار است این تذکر را بدهد که ماهیت این مقالات و یادداشت‌ها بیشتر اطلاع‌رسانی در چارچوب اهداف خاص تحقیقاتی بوده و به هیچ روی نوشته‌های کاملی قلمداد نمی‌شوند. هنوز مطالب زیادی هست که می‌توان به هر یک از این یادداشت‌ها افزون کرد و یا اطلاعات آنها را روزآمد نمود؛ به‌ویژه که این نوشته‌ها مربوط است به دوران اقامت در خارج از کشور و در بسیاری از موارد در شرایط عدم دسترسی به منابع و تحقیقاتی که شاید به سادگی در کتابخانه‌های کشور قابل دسترسی باشد اما برای من دستیاب نبوده است. اما با وجود تردیدی که در انتشار کاغذی این مجموعه در آغاز داشتم در نهایت به دو دلیل تصمیم من تغییر کرد و سبب شد تا دفتر اول را به صورتی که ملاحظه می‌کنید به چاپ بسپارم: نخست این نکته که اگر بنا بر تکمیل مطالب باشد فرصت لازم برای انجام پژوهش‌های جدیدتر که به نوبه خود هر کدام به نوعی دنباله همین دست پژوهش‌های موجود در این دفتر است از میان می‌رود و تازه سبب می‌شود که ماهیت اصلی این پژوهش‌ها از میان برود و کلاً شکل تازه‌ای به خود بگیرد که دیگر آنی نیست که آن را بیشتر منتشر

کرده‌ام، مطالبی که هر کدام محصول لحظه خاص خویش بوده‌اند. سبب دوم پیشنهاد از سر لطف دوست و برادر دانشمند جناب آقای رسول جعفریان بود برای انتشار این مجموعه در ضمن منشورات کتابخانه مجلس که انگیزه‌ای تام بود برای انتشار این دفتر. اینجا لازم است از محبت و عنایت ایشان تشکر کنم.

بی‌تردید خطاهای زیادی در دفتر حاضر رفته است. امید دارم که خوانندگان محترم از سر لطف نویسنده را با پیشنهادات خود رهین منت خویش قرار دهند. آنچه در این دفتر آمده است به نحوی مرتبط است با مطالعه در زمینه تشیع و تاریخ پر افتخار آن. این دفتر را به روان پدر و مادرم که عشق به اهل بیت (علیهم السلام) را در من جاودانه کردند تقدیم می‌کنم؛ والحمد لله أولاً و آخراً.

حسن انصاری